

SA'DÎ VE İBN-İ TEYMİYE'DE HÜRRİYET PROBLEMİ

Doç. Dr. M. Nazif ŞAHİNOĞLU

İnsanın hür olup olmadığı meselesi, antik çağda, eski şark dünyasında ve hıristiyanlık âleminde olduğu gibi (1), İslâm câmiasında da en çok tartışılan bir konu olmuştur. Ne yazık ki bu hususta herkesin kabul edeceği ve tatmin edilebileceği müşterek bir sonuca varılamamıştır. İslâm ilâhiyatçıları akıl, nakil ve keşif'ten birini ön plâna alarak üç büyük kola ayrılmışlardır. Gerek Sa'dî'nin, gerekse İbn Teymiye'nin tuttuğu yol, ikincisi yani kelâmcıların yoludur. Her ikisi de hürriyet meselesine bu açıdan bakmış ve kendi çapında inandıklarını ve düşündüklerini dile getirmiştir.

Hürriyet probleminde ve «Kaza-Kader» (2) meselesinde Sa'dî'nin görüşleri, sanıldığı kadar açık ve tutarlı değildir. Şâir; irade, kaza, kader ve takdir kelimelerini çok kullanır (3). Ancak kelâm kitaplarında olduğu gibi ve bir kelâmcı edâsı ile bunların hiç biri-

-
- (1) Alfred Weber, Felsefe Tarihi, Çv. H. Vehbi Eralp, İstanbul 1949, s. 166-168; M. Gökberk, Felsefe Tarihi, İstanbul 1961, s. 181-199, 379-411. Krş. Eralp (H. V.), «Determinizm ve Hürriyet Üzerine Düşünceler», Felsefe Arkivi, İstanbul 1960, c. V, sayı I, s. 1-6; Heimsoeth (H.), Kant'ın Felsefesi, trc., İstanbul 1967, s. 145-150.
 - (2) Değişik tanımları için bk. İA, madde «Kader» ve «Kaza».
 - (3) Ku., B., s. 381/16; 341/9,12,19; 342/6,10,17; 389/18-19; 391/4; G., s. 99/14; Kaşîda-i fârsî, s. 430/1; Tayyibât., s. 585/8,17; 644/6; 650/7; Havâtîm, s. 779/4,17; 780/8; Badâiy°, s. 723/8; Rub°iyât, s. 883/6; v.s.

nin tanımını yapmaz; «irade-i cüziyye» deyimi yerine «ihtiyar» kelimesini ara sıra kullanarak mezkûr konu ile ilgili fikirlerini ifadeye çalışır. Allaha kulluk etmede, ahlâklı olmada, hukuk kaidelerine riayette, eğitim ve öğretimde yani çalışmanın ve didinmenin gerektiğine, tedbirli davranmanın ve esbaba tevessül etmenin lüzumuna dikkati çekmek istediği zamanda, insanı hür ve güçlü farzeder; onu bu farazî hürriyet ve kudret ölçüsünde sorumlu tutar (4).

(4) در این بحر جز مرد دلی نرفت گم آن شد که دنبال دلی نرفت

Bu tevhid denizinde ancak çalışan insan amacına vasil olmuş, çobanın (mürşidin) arkasından gitmeyen kimse yolunu kaybetmiştir (Ku., B., s. 225/23).

رسد آدمی بجایی که بجز خدا نبیند بنگر که تا چه حد است مکان آدمیت

Nefsini ve hırslarını yenen insan oğlu, Allah'dan başka kimsenin bilemeyeceği bir yere vasil olur. İnsanlık mertebesinin ne kadar yüksek ve üstün olduğunu gör işte (Ku., Tayyibât, s. 563).

ابرو باد و ده و خورشید و فلک در کارند تا نتوانی بکف آری و بهکشت نخوری
همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انعام نباشد که تو فرمان نبری

Çalışmaksızın ve gafletle ekmeği eline alıp yemeyişini diye; bulut, rüzgâr, ay, güneş ve gök çalışmaktadır. Hepsisi senin için dönerek, dolaşarak Tanrı'nın buyuruğunu yerine getirirken, senin emri terkedip çalışmaman insafa sığmaz (Ku., G., s. 71/16-17).

تا برده رنج گنج میسر میشود مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد
هر که عمل نکرد و عنایت احد دانست دانه کاغذت ابله و دخل انتظار کرد

Zahmet çekmeksizin hazine ele geçmez. Canım kardeşim, gündelik ancak çalışan insan alır. Amel edip iş görmeden Tanrı'nın yardım ve mükâfatını ümit eden kimse, tarlaya tohum ekmeden ondan hasılat bekleyen aptaldan farksızdır. (Ku., Kaşida-i fârsî, s. 437/21-22).

گنج خواهی در طلب رنجی بپر خرضی می بایدت نخس بکار

Hazine istiyorsan, onu elde etme hususunda zahmet çek. Sana harman lâzımsa, tohum ek. (Ayn. esr., 448/14).

تا نه پاشی تخم طاعت در دخل میبشی بر رنگری رنج بین و گنج باب

Fakat tevhd, tevekkül, rızık, ecel ve benzeri konularda, hatta yer yer yukarıda sıralanan mevzularda dahî bu farazî hürriyeti insanın elinden alır; bazan bir cebriyeci (5), bazan da mufrit bir eş'arî gibi hareket ettiği görülür (6).

Bir yandan insanın temiz ve pâk yani günahsız olarak dünyaya geldiğini (7); her şeyin bir sebebe bağlı bulunduğunu (8) ve kulun kendi gayreti ile yükselemeyeceği ve erişemeyeceği bir mutluluğun bulunmadığını (9); melekten öteye, Allah'ın celal perdesine kadar yaklaşabileceğini söyler (10). Diğer taraftan «arkadaş, elinden geldiği kadar tehlikeden kaç, fakat kaza ile sakın pençe-

İtaat tohumunu ekmeyince, hayat için hasılatı elde edemezsin; zahmet çek, hazineyi elde et! (Ku., Tayyibât, s. 529/15 v.d.; krş. ayn. esr., s. 530/14,537/son 3; Kaşîda-i fârsî, s. 475/son; B., s. 283/15-20; 350/11 v.d.; Badâiyîc, s. 693/19; G., s. 153-154).

- (5) Bu kelimenin daha fasihi «ceberiye»dir. Cabarîya, insandan sudur eden ihtiyarî fiillerin bile onun iradesine tâbi olmayıp Allah tarafından önceden ve değişmez bir şekilde tesbit edildiğine, tesbit edildiği tarzda vukû bulacağına ve beşerin iradesiyle asla değiştirilemeyeceğine kail olan bir mezhebin adıdır.
- (6) İA, mad. Ceberiye ve mad. Eş'arî.

- (7) چو پاک آفریدت بهش با شو پاک که تنگست نا پاک رفتن به خاک
تو پاک آمدی بر حذر با شو پاک که تنگست نا پاک رفتن به خاک

Allah seni temiz ve pak olarak yarattı; aklını başına al ve temiz ol; çünkü toprağa kirli olarak gitmek ayıptır (Ku., B., s. 375/7. Krş. Ayn. esr. s. 391/9-10).

ز هجران طغی که در خاک رفت چه نالی ؟ که پاک آمد و پاک رفت

- (8) bk. s. 1, not 3'teki yerler ve not 4.
- (9) Ku., B., s. 225, 396, 397/4; Tayyibât, s. 563/2-9.
- (10) بدره بقین پردمهای خیال نماند سرا پرده الا حلال

O makamda elde ettiğin yakîn (kesin inanç) ile, hayal perdeleri yırtılır ve Cenab-ı Hak ile senin aranda sadece Celâl perdesi kalır.

leşme!» (11) demek suretiyle gitmek istediği yolu gösterir ve «yuv-
varlanan koca taşın önünden kaçan ârif değildir» (12) diyerek
kadere teslim olmak gerektiğine dikkati çeker. Esbâba tevessülün
bile fayda vermiyeceğini (13); devlet ve saadetin iş bilmek ve di-
dinmekle değil, Tanrı'nın lütfu ve inâyetiyle elde edilebileceğini;
bahtı kötü olanın hünerlerinin hiç bir işe yaramıyacağını teren-
nüm eder (14). Sa'dî'ye göre insan kendi kendini idare etmiyor,
O Tanrı tarafından yöneltiliyor (15). Bostanında (16) «İyi kimse-
lerin yolunda gitmek gerekir ve bu saadeti kim dilerse bulabilir»
demesine rağmen, aynı eserin bir başka yerinde kendimi mutlu
kılacak hürriyet (ihtiyâr) bana verilmedi.» (17) diyerek gerçek
yönünü ortaya koyar. Daha ileri giderek Allah'ın vermediği bir
saadetin, pazu kuvvetiyle ele geçmiyeceğini; onun yol gösterdiği
kimsenin, asla yolunu kaybetmiyeceğini; fakat onun sapıtıp yolu-
nu kaybettiirdiği bir şahsı, kimsenin rehberlik edip yola getiremi-
yeceğini (18); şükür veya şikâyet yolu ile insanın ağzından bin
inilti ve bin âh çıksa bile, yazılan alın yazısının bozulmuyacağını
ve rızık için çalışmağa, ölmek için çare aramağa gerek olmadı-

(11) Ku., B., s. 381/21

ز بهین خطر تا توانی گریز
ولیکن مکن با قضا بنجه نیز

(12) Ku., G., s. 134

اگر ز کوه فرو ظلمد آسما سنگی
نه عارف است که از راه سنگ بر خیزد

(13) Ku., Şâhıbiya, s. 833; Rubâ'îyât, S. 878/son; B., S. 381/10
v.d., 404/6-9.

(14) Ku., G., s. 148/4

کس نتواند گرفت دامن و دولت بجز کوشش بی نظیره است و همه بر ابروی کور
v.d. Krş. ayn. esr., s. 109, 150; B., S. 336, 338, 404.

(15) Ayn. eser., s. 215-217, özellikle s. 217/9-10.

(16) Ku., B., s. 397/4.

بی نه که مردان بهاید - شتافت که هر که این سعادت طلب کرد یافت

(17) Ku, B., S. 341/9-10 v.d.

نگردند در دست من اختیار
مر خویشتن را کند بختیار

Krş. ayn. esr., s. 342/4-7, 16-18; 389/18-19; G., s. 99/14;
Havâtîm, s. 779/4,14, 780/8; Badâyi' s. 723/8.

(18) Ku., G., s. 216/11 v.d.

ğını iddia eder (19). Şâire göre rahat da mihnet de halktan değildir. Dostun dostluğu, düşmanın düşmanlığı insanlardan değil, Allah'ındır (20) Âdil, onun bir lütfü; zâlim ise, onun bir gazabıdır (21) Cennet çalışmakla ele geçmez (22). Bazı hallerde insanın istediğini edle etmesi, bir kâide değil, bir tesadüf eseridir (23). Tanrı yar-dım etmezse, kul günahattan kaçamaz ve ibadete koşamaz. Önceden yazılmamış bir mutluluk çalışmakla ve uğraşmakla elde edilemez (25). Kaderde yazılı olmayan bir şey, ele geçmez; yazılan ise, insan nerede olursa olsun, ona ulaşır (26). Tanrının iradesi, birini hükümdarlık tahtından indirir; bir diğerini balığın karnında muhafaza eder (27). Müellifin; Gülistan adlı eserinde «Allah lütfedip göz ucu ile dahi bakıverince, kötülere iyiler mertebesine ulaştırır» (28) tarzında beyanda bulunmasına rağmen, diğer eserlerinde insanların bahtiyarlık ve bedbahtlık kalemlerinin, daha onlar ana rahminde iken çalındığını (29); artık kötü yıldızı iyi yapma-

(19) Ayn. esr., s. 221, 215/10-14; B., s. 339/3-19, 340; Krş. G., s. 178-179. Tayyibât, s. 585/8; Kaşîda-i Fârsî, s. 430/1-2 v.d.

(20) **گرگرفت رسد ز خلق مرغ که نه راحت رسد ز خلق نه رنج**
از خدا دان خلاف دشمن دوست که دل هر دو در صورت دوست

Eğer halktan sana bir üzüntü, bir keder erişirse, üzülme; zira halktan ne iyilik gelir ne de kötülük. Düşmanın düşmanlığını, dostun dostluğunu Allah'dan bil; çünkü her ikisinin kalbi onun tasarrufundadır. (Ku., G., s. 102/5-6 Krş. B. 308/1-6.

(21) Ku., B., s. 250/19-22, 252/15-17, 255/3 ve 280/11-12 v.d.; 386/14-19.

(22) Ayn. esr., s. 266/3.

نو حاصل نگردی نگوش چندان خدا در جووی بنی - بنی
 Cenneti kendi çalışmanla elde etmedin. Tanrı sende cenneti elde etme huyu yarattı da ondan cennetlik oldun.

(23) Ku., G., s. 154, Krş. B., s. 375/12.

(24) Ku., B., s. 404/9 v.d., krş: ayn esr., s. 382/12-13; R-2, s. 16/13-15.

(25) Ku., Kaşîda-i Fârsî, s. 457/son 4-5, Krş. ayn. esr. 430/1-4, 438/8. Rubâîyât, s. 880/8-9.

(26) Ku., G., s. 211; krş. Tayyibât, s. 585/8.

(27) Ayn. esr. s. 215/16-17 krş. Kur'an, 3/26, 37/142.

(28) Ayn esr. göst. yer v.d.

(29) Ku., B., s. 340/12 v.d. Krş. ayn. esr. s. 351/6 ve Tayyibât s. 585/7-15; Kaşîda-i Fârsî, s. 430/1-3..

nın mümkün olamayacağını dile getirir (30). Ona göre kısmetine râzı olmayan kimseden Allah'da razı olmaz (31). Çocukları ana karnında tasvir eden Tanrı, onların ömürlerini, rızıklarını da yazmıştır (32).

Sa'dî; Allah'ın, çocuklarını döven ve bir oğluna daha çok verip diğerinin nafakasını kısan bir baba gibi telâkkî edilmesini ister ve «ey akli başında olan adam, Allah'a şikâyet et; fakat ondan şikâyet etme. Çünkü babaya neden beni dövüyorsun» denmez» (33) der. Şâire göre Tanrı'nın «niçin», «neden» ve nasıl yaptığı sorulmaz, o istediğini dilediği gibi yapar. Çağırır, fakat yol vermez. Firavn misalî insanın gözünü kapar, sonra ona «gör» diye emreder ve «neden görmedin» diyerek onu cezalandırır. Babaya zâlim denmeyeceği gibi Allah'a da zulüm isnat edilmez.

Ancak, yazılan alın yazısı değişmeyeceğine göre(34), Allah'dan tevfik ve inayet istemenin (35) ona yalvarıp rızık açıklığı ve el genişliği talep etmenin (36) ne faydası olur. İyi işlerimiz, hayırlarımız, cömertliklerimiz, doğru yoldan gidişimiz, inanç ve ibadetlerimiz, kötü olmayışımız ve kötülük yapmayışımız, hülâsa sâlih veya fâsik oluşumuz, ârif veya avamdan bulunuşumuzda (37) bi-

- (30) Ku., Maşnavîyât, s. 856/8 v.d. Krş. Rubâ'iyât, s. 878/son 2; B., s. 339/1-2.

حال ننگه به رانی عمر ای سه که تنان اختره با نگر کی

- (31) Ku., B., s. 350/son 1.

که اوله ار آن بنده خرمنه نیت که رانی بقم حد اوتد عیبت

- (32) Ayn. esr., s. 351/6. Krş. ayn. esr., s. 342/18.

نگارنده کودک اندر تنگم
نویسنده عمر و روز بست هم
چکن بیچد یا دیده هر دست کسی که بختنده پروردگار امت و بس

Ey Sa'dî kimsenin eline bakma! Çünkü veren ve bağışlayan Tanrı'dır; o kadar.

- (33) Ku., B., s. 340/17-19.

- (34) Ku., B., s. 404/6-9; Maşnavîyât, s. 856/8 v.d. Sa'dî bunu böyle kabul eder.

- (35) Ayn. esr., s. 381/14-16; Krş. ayn. esr. s. 404/9 v.d., 382/12-13; R-2, s. 16/13-15.

- (36) Ku., B., s. 342/9-14 Sa'dî bunların istenmesini ısrarla söyler.

- (37) Ku., B., S. 382/son 1-4, 386/10-12; Rubâ'iyât, s. 768/2-5; Krş. Şâhibıya, s. 823, 824; 833.

zim hiç bir tesirimiz yoksa; Tanrı'nın iradesi, tevfiğ ve inayeti olmaksızın bir şey istememiz mümkün değilse (38); diğer bir ifade ile ne olup ve nasıl davranacağımız ana karnında iken, hatta ezelden yazılmışsa ve yapılanın aksini yapmak elimizde değilse (39); O bizi, fiillerimizi hür olarak yaptığımızdan dolayı değil de, sadece kul olduğumuz için sorumlu tutmuş olmuyor mu?

Sa'diye göre insan, Tanrı'nın çizdiği plânı onun istediği şekilde uygular; ona hiçbir şey ilâve edemez ve onu değiştiremez (40). Hâlimiz iyi olsun, kötü olsun onu nakşeden Tanrı'nın tedbir elidir. Şu halde biz her şeyi şundan bundan veya kendimizden değil, sadece ondan bileceğiz. Bizi oynatan perdenin arkasındakidir; yani Tanrı'dır. Gerçeği görmediğimiz ve göremediğimiz için, iyilik ve kötülüğün başkasından veya kendimizden geldiğini sanırız (41). Yukarıda zikredildiği gibi, her şey onun tevfiği ve yardımı ile olur. Canab-ı Hak insana gerçeği kabûl edecek kalb vermeseydi, hak ve hakikat onun kulağına batılın ta kendisi gibi gelirdi (42) Onun, gayb âleminde hamuruna iyilik yapma hassasını koyduğu kimseden, kötü iş ve davranış meydana gelmez (43). Kimi, Yüce Tanrı diler ve ona inayet ederse, lütfu ile onu çekerek götürür (44). O, her şeyi yerli yerinde yapar ve her kese lâıyk olanı verir (45), mutluluğu da mutlu olmayışı da bahşeden Kazâ'dır (46), çalışmak

(38) Ku., B., s. 386 göst. yer v.d. 404/9,15-16, Kaşîda-i fârsî, s. 430/1-2, 432-433, 438/8, 450-451, 457/son 4-5 Tayyibât, s. 585/7-15; Kıtâât s. 862/14-15; Şâhibîya, s. 822/12-13.

(39) yk.bk. ve Krş. Kaşîda-i Fârsî, s. 430/1-4 v.d.

(40) Ku., B., s. 342/9 v.d.; Kaşîda-i Fârsî, s. 430, 438, 450-451, 457; Tayyibât, s. 585/7-15; Maşnavîyât, s. 856/8 v.d.

(41) Ku., B., s. 342/9-14 ve yk-bk.

(42) Ayn, esr. s. 386/20.

(43) Ayn. esr. s. 386/16.

تسایه در حوی بولگردار رشت

جو در عهد مگو بهارات حزینت

(44) Ayn. esr. s. 381/15.

(45) Ku., Maşnavîyât, s. 855/15-18.

هرکس را آنچه لایق بود داد
هر که را بختی چنان باید که هست

آنکه هفت اقلیم را عالم نهان
گر توانائی و کر کوتاه دست

(46) Ku., Rubâ'iyât, s. 880/8.

در و هم نباید که چرا می بخشد

هر دولت و بخت که هفت اقلیم بخشد

ve zahmet çekmekle ancak kazanın bahşettiği ve kaderin istediği şey ele geçer, başkası değil (47).

Sa'dî ibadet eden insanı ele alır; onun ibadet etmesini ve iyi davranışlarda bulunmasını şöyle açıklar: Önce canâb-ı Hak bir kulunun gönlüne sevgi ve isteme arzusu koyar; sonra kul ibadete başlar. Eğer yüce Tanrı bir kuluna iyilik yapmak tevfiik ve ihsan etmeseydi, o kuldan kimseye hayır gelmezdi... Canâb-ı Hak, kulu- nu yoktan vücuda getirdi; eline cömertlik, başına secde etmek kabiliyetini verdi. Eğer o, bu kabiliyetleri vermeseydi, el nasıl cömertlik eder ve baş nasıl seçde ederdi? Eğer dile söylemek has- sasını vermeseydi, gönlün sırrını anlatmak nasıl mümkün olurdu? Şâyet kulağın câsus gibi malûmat toplama duyusu olmasaydı, akıl sultanına haber nasıl götürürdü? Dil ile kulak pâdişahın iki hâcibi (vekili ve sırdaşı) gibidirler; bunlar akıldan gönle (dima- ğa) ve gönülden akla haber götürürler. Bana tatlı söyleyen dili, sana anlıyan kulağı canab-ı Hak vermiştir. «İşlerim iyidir» diye kendine paye ayırma! İyi bak, gör ve anla ki, o iyi işler hep yüce Tanrı'nın tevfiikiyle meydana gelmiştir. Bizler fiillerimiz ve amel- lerimizle âdeta pâdişahın bahçesinden onun sarayına hediye ol- mak üzere gül ve yemiş koparıp götürülen bahçivana benzeriz (48). Fakat, aceba biz bu yemiş ve gülleri hür olarak mı koparıp götü- rüyoruz, yoksa mecburî olarak mı? «Hür olarak koparıp götürü- yoruz» şeklindeki bir cevabı, Sa'dî'de bulmak imkânsızdır (49).

Hülâsa Sa'dî; insanları, irâdeleri olup olmama konusunda, daha doğrusu hürriyetsizliklerinde sümenat'da gördüğünü söyle- diği, perde arkasından birinin çektiği gizli iple bazı hareketler ya- pan ve acayıp sesler çıkaran bir puta benzetir. Ona göre hayır ve itaat kapısı açıktır; fakat herkes iyi iş ve itaat yapmağa kadir de- ğildir. Kaderin anahtarı kimsenin elinde değildir. Kâdir-i mutlak

(47) Kıta'ât, s. 866/14-15.

وان صبر سود بکوشش و رنج که قضا بخشد و قدر حواهد

(48) Ku., B., s. 382/12 v.d.; krş. R-2, s. 16/13-15 görüldüğü gibi Sa'dî, hiç bir zaman bir insanın elindeki cömertlik edip et- meme ve başındaki secde edip etmeme kabiliyetinden bahsetmez. Ona göre eline cömertlik konan kimse cömert- lik eder, verir; eline cimrilik konan kimse de yemez ve vermez.

(49) yk-bk.

Allah'dır o kadar. İyilik yapma kabiliyeti üzerine yaratılanlar iyilik yapar; kötülük yapma yeteneğine sahip olanlar da kötülük (50). Sa'dî bize bu kabiliyetleri yenme veya değiştirme imkânını da tanımaz (51). Şâire göre, hür insan sadece Allah'ın fermanına köle olan insandır (52). Fakat, Allah'ın fermanına köle olmak bizim elimizde değilse, ne yapalım ve bu hürriyeti nasıl elde edelim? Yukarıda belirtildiği gibi bütün iyi davranışlarımızın yanında talihsizliğimizin, başarısızlığımızın, yenilgimizin zenginlik ve fakirliğimizin hatta iyilik ve kötülüğümüzün gerçek nedeni Tanrı ise; çalışmak, gayret göstermek ve didinmekle durumumuzu değiştirmek elimizde değilse; hatalarımızdan, suç ve günahlarımızdan neden sorumlu tutuluyoruz? Cebriyecilerin ve müfrit eş'arîlerin iddia ettiği gibi sırf kul olduğumuz için mi? Cevabın «evet» olacağı muhakkaktır. Çünkü Sa'dî; çağının olaylarından oldukça etkilenmiş, moğol istilası ve onun neticesi ortaya çıkan her türlü buhranın tesiriyle aslında Eş'arî'nin pek değeri olmayan «besb»ine bile pek az yer vermiştir. Onun bu tarzdaki irâde, kaza ve kader anlayışı; ahlâk, eğitim v.b. konularda da kendini göstermiştir.

Aralarında 37 sene bir fark olmasına rağmen, Sa'dî'nin çağdaşı olan arap asıllı İbn Teymiye, topluma bir yön verme arzusu, özellikle toplum içindeki fakir ve yoksul halk kitlesinin haklarını savunması, bir çok dinî konuları işlemesi, İslâm'da hürâfe, ifrat ve tefrit sayılan davranışlarla mücadele etmesi ve Moğol idaresi altındaki islâm dünyasının dertlerini dile getirmesi yönünden Sâ'dî'ye benzer ve bir çok hususlarda onu aşar. 10 rebiülevvel 661 (22 Ocak 1263) yılında Harrân'da dünyaya gelen ve 20 zilhicce 728 (26 eylül 1328)'de Şam'da zindanda iken hayata veda eden müellif, sâdece yazar ve ahlâkçı olarak değil, aynı zamanda bir kelâmcı ve bir hukukçu olarak da sahneye çıkar.

Ibn Teymiye, «irade» anlayışında da sünnet ehli çerçevesi

(50) Hu., B., s. 386/10-12 v.d.

كيد در نیت در دست کسی توانای مطلق خداست و هر

Krş. Şâhibîya, s. 822/12-13, 823/son 2; Kıta'ât, s. 862/14-15.

(51) Ku., B., göst. yer ve yk-bk.

(52) Ku., Kaşida-i Fârsî s. 433/13.

رضا بحکم قضا اختیار کن سعدی که هر که ندۀ فرمان حق شد آزاد است

içinde kalır; Cebriye ve Kaderiye (53) arasında kendine has yerini alır. Eş'arî ve Matürîdî'nin hürriyet problemi hakkındaki görüşlerini ve bilhassa birincisininkini hiç tatmin edici bulmaz (54). Kelâm alanında da uzlaştırmacılığı kendine prensip edinir. Bununla beraber «irade» konusunda da muhataplarını sert bir şekilde eleştirir. Eş'arî'nin «Kesb» kavramını çok tuhaf ve tutarsız bulur.. O bu konuda, «Allah'ın sebepsiz ve hikmetsiz hiç bir şeyi yaratmadığı ve emretmediği» görüşünden hareket eder. Bu görüşün sırf kendine ait olmadığını, aksine bunun bütün fıkıh imamlarına, ümmetin öncülerine, önderlerine ve çoğunluğuna ait bir görüş olduğunu da ilâve eder (55).

İbn Teymiye Allah'ın «irâde» sıfatına çok önem verir ve üzerinde hassasiyetle durur. Eski kelâmcıların aksine, Allah'ın bu sıfatına ön sırada yer verir ve onun hayat sıfatından sonra geldiğini kabûl eder (56). Ona göre Kur'an; Allah'ın her şeye kâdir olduğunu, ilminin her şeyi kuşattığını, onun bilmediği, istemediği ve emretmediği bir şeyin vücûd bulamayacağını, dilediğini dilediği şekilde yoktan meydana getirme işinin sadece ona ait bulunduğunu haber verir. Yine Kur'an, Allah'ın mutlak iradesi ve ilmi ile görünüşte bağdaşamaz gibi sanılan (57) adâlet, lutuf, rahmet, hikmet ve muhabbet gibi sıfatları da ona yani Allah'a atfeder. Keza

(53) İA, mad. Ceberiyeye ve Kaderiye.

(54) İbn Taymiya, Minhâc as-Sunan, Kahire 1321-1322,II,51; Krs. Laoust (Henri), Essai sur les doctrines sociales et politiques d'İbn Taymiya, Kahire 1939, s. 166-167.

(55) İbn Taymiya, M. Fatâvâ..., nşr. °Abd ar-Rahmân b. Muḥ. al-°Aşimî an-Nacdî, Rıyâd 1381-86 (1961-66), XIV, 144, 146-147; XVI, 130, XXII, 347.

ان الله لم يخلق ولم يأمر الا لحكمة كما لم يخلق ولم يأمر الا لسبب و

القصود ان كلما امر الله به امر به لحكمة وما نهى عنه نهى لحكمة . وهذا مذهب ائمة الفقهاء طائفة و سلف الامة و ائمتها وعاضتها ...

(56) Minhâc, II, 29 v.d.; Krs. İbn Taymiya MRK: Macmû'at ar-Rasâ'î al-kubrâ, Kahire 1386/1966, II; 72-85; ayn. müellif, al-°Akîdat al-İşfahanîya... s. 3-8.

(57) İbn Teymiye'ye göre Şer'at (Kur'an v.s.) in manaları arasında bir çelişme bulunmadığı gibi, lâfızları arasında da bir çelişme yoktur (MRK. II, 252).

Kur'ân insanın bütün ihtiyarî fiillerinin kaza-kader çerçevesi içinde cereyan ettiğini söylemekle birlikte, onun (insanın) hür ve bütün fiillerinden sorumlu olduğunu da bildirir (58).

Ibn Teymiye'nin konu ile alakalı görüşleri gözden geçirilirse, onun hürriyet (irâde) problemini bir kelâmcı olarak ele almaktan çok, bir hukukçu ve bir ahlâkçı olarak çözümlemeyi denediği görülür. Nazarî olarak da konuya eğilir ve meselelerini eleştirir; fakat onun pragmatik tutumu, problemin bilgi ve teorik yönünü, fiil ve pratik yönünden ayırır. Müellife göre insan, dini tefekkürle yani Allah'ın yukarıda sıraladığımız mutlak iradesi, mutlak ilmi ve mutlak kudreti açısından düşününce koyu bir cebr'in kendinde gitgide derinleşen duygusunu iktisap eder. Fakat insan dinin pratiği, yani içtimâî ve ahlâkî hayatın zarûretleri yüzünden de hürriyetinin varlığından emin olmak mecbûriyetindedir. Fert, hukuk ve ahlâk karşısındaki sorumluluğu kadar hürdür; fakat o bu hürriyeti, ancak hür olarak itaat ettiği kanun ve ahlâkî prensiplere uymak sûretiyle elde edebilir (59). İlk bakışta bir birine zıtmış gibi beliren bu durumda, meseleyi nasıl çözümlemelidir?

Müellife göre insanın ihtiyarî fiilleri, kendi kudret ve irâdesi ile meydana gelir. Kesin kudret ve tam bir irada hâsıl olunca, fiilin vücut bulması zorunludur; fakat bunların birisi eksik olunca fiil meydana gelmez (60). İnsandan sâdır olan ihtiyarî fiillerin, onun iradesi olmadan vukû bulduğunu düşünmek imkânsızdır (61). Bu fiiller bizzat kulun fiilidir; Tanrı'nın fiili değildir. Kudret, irâde ve fiil sahibi olan insan, yaptığı işin de hakikî failidir; fakat yaratıcısı değildir. İnsanın ve fiillerinin yaratıcısı Allah olduğu gibi; kudretinin irade ve ihtiyarının da yaratıcısı Allah'tır. Yani insan doğarken bu kabiliyetlerle doğmuştur (62). Bu itibarlardır ki, yüce

(58) M. Fatâvâ, VIII, 235-236, 459, v.dd.; Krş. ayn. esr., s 148-150 ve Essai, s. 165.

(59) aş-bk. ve. krş. Essai, s. 167.

(60) İbn Taymiya, al-Cavâb as-Sahîh, IV, 28; 109; krş. Minhâc, I, 113, 114.

فإن الإنسان لما خلق عليه بارئته وهو قادر على الإرادة والاختيار والقدرة

القدرة التامة يجب وجوب المقدور و إذا تعدد أحدهما امتنع.

(61) M. Fatâvâ, XVI, 341, krş. 142;111,323-324; al-Cavâb, göst. yer.

والذي يبين ذلك أن الأفعال الاختيارية لا تتصور إلا بإرادة تقوم

بنفس الإنسان... فالفعل الاختياري يمتنع أن يكون بمعبر اختيار

Tanrı kulun iradesi ve isteği olmadan onun hiçbir ihtiyarî fiilini yaratmaz (63). Çünkü her şeye kadir olan, mutlak bilgi ve iradeye sâhip bulunan Tanrı, şah eseri olan insanı böyle yaratmıştır yani onu canlı, güçlü, bilgili, siyah, beyaz, uzun ve kısa yarattığı gibi; şahsının var olmasını isteyecek hiçbir iradesi yok iken, irade ve ihtiyara mâlik olarak yaratmıştır. Böyle bir varlığı da ancak o yaratabilir (65). Zira o, manasız (abasan), sebepsiz ve hikmetsiz bir şey yaratmaz. Onun şânına lâyük olan, kulunu iradesiz yaratıp onu icbar etmesi değil, aksine onu hür yaratıp sorumlu tutmasıdır (66).

İnsanın kudreti müessir bir kudrettir. Fakat yukarda belirtildiği gibi bu, tek başına kâfi ve yeterli değildir. Kudretle beraber, azimli bir iradenin bulunması da zarûridir. Çünkü sebep, müsebbebin meydana gelmesinde tek ve bağımsız değildir. Diğer sebeplere ve şartlara da ihtiyaç vardır. Kudret, sebeplerden sadece bir tanesidir. İrade sebebine ve Allah'ın inayetine de lüzum vardır (67). İnsan; fiilinden önce de, fiili esnasında da hem kudrete hem iradeye sahiptir. Fiilden önce ayrı ayrı var olan bu kudret ve irade, fiili işlerken müştereken var olurlar ve o zaman daha kesin ve

(62) M. Fâtâvâ, II, 118-119, III, 148-150, 323; VIII, 62, 118, 122, 124, 267, 459, 464; Minhâc, I, 27, 214, 266; II, 7, 17, 22; MRK, II, 93-94; I 405.

(63) Mnhâc, II, 51.

(64) MRK, I, 278; Minhâc, göst. yer.

(65) M. Fatâvâ, VIII, 464, 482.

Krş. Minhâc, I, 58; II, 51; MRK, I, 278;

... ان الله جعله (ای الانسان) مختاراً بغير ارادة منه سابقة لان يكون

مختاراً كما جعله قادراً و جعله عالماً و جعله حياً و جعله اسود و ابيض و طويلاً

و قصيراً (ص: ٤٨٢).

(66) M. Fatâvâ, göst. yerl. ve s. 142, 534, 528; Minhâc, I, 34-36; IV, 164 krş. MRK, I, 33; II, 217 ve bk. Kûr'ân sûre 23, âyet 115.

(67) M. Fatâvâ, VIII, 487; Krş. ayn. esr., V, 324; MRK, I, 369

... والله تعالى قادر على احداث ارادة للعبد و لا اختياراً و جعله فاعلاً

بقدرته و ضميته فهو اعلا و اقدر من ان يجبر عليه و يكرهه على امر نأته منه بل

اذا شاء جعله فاعلاً له بضميته. كما انه قادر على ان يجعله فاعلاً للشيء مع

كراهته له فيكون مراداً له حتى يفعله مع نفسه له...

daha mükemmel olarak bulunurlar (68). Kul istediğini yapar; fakat Tanrı, emrini yapanlara ayrıca yardım eder. Halbuki yasak ettiği şeyleri isteyenlere yardım etmez. Tanrı'nın yardımı, kulu- nun istediği şeyi önceden istemesi ve onu emretmesi, bu şeyin hu- sûle gelmesi için diğer sebepleri yaratması ve engelleri kaldırma- sı şeklinde tezahür eder (69).

Bu takdirde, acaba insan Tanrı'nın istemediği bir şeyi istiyebi- lir mi? isteyemezse, onun hürriyetinden nasıl söz edilebilir? «Tanrı sevdiği insanlar için imanı, sevmedikleri için küfrü yara- tır» şeklindeki sözlerin gerçekle ilgisi nedir? Böyle bir söz, onun âdil ve hakîm oluşu ile nasıl bağdaşır?

Bu soruları cevaplandırmak için Ibn Teymiye bir çok İslâm bilginleri gibi önce Kur'ân ayetlerinden yararlanmayı dener ve Kur'ân'da iki türlü Tanrı iradesinin bulunduğunu söyler (70).

1 — Emrî iradesi ki, buna aynı zamanda şar'î ve dinî irade de der. Bunun sevme ve razı olma anlamına geldiğini sık sık tek- rarlar.

2 — Kevnî iradesi ki, bunu da kadarî ve halkî adları ile zikre- der. Muhabbet ve riza anlamına gelen bu dinî irade, vukû bulsun bulmasın sadece itaat ve emirlere taallük eder; günah ve sapıklık- lara taallük etmez. Kevnî iradesi (fiilin meydana gelmesini iste- mesi) ise, var olan kainatın ve sevsin sevmesin, hoşuna gitsin-git- mesin onda meydana gelen olayların hepsine taallük eder (71). Tanrı kuluna bir şeyi emrettiği zaman onu ondan şer'î ve dinî ira- desini ister. Yani onun yapılmasından râzı olur ve o işi sever. Ka- darî ve kevnî iradesi ile onu istemez (72). Allah'ın izni, kazası,

(68) Minhâc, I, 113-114, 273; M. Fatâvâ, XXVIII, 372-373; Krş. Minhâc, II, 15.

(69) M. Fatâvâ, VIII, 487; XVII, 62, 101-102; Minhâc II, 19/10- 12; Krş. MRK, I, 370; Fatâvâ, V, 118.

(70) M. Fatâvâ, XVIII, 132; II, 300-304; IV, 136; Minhâc, I, 266; II, 29, 34, 36; IV, 20-21.

و التحقيق ان الارادة في كتاب الله نوعان : ارادة دينية شرعية و ارادة

كريمة قسرية . . .

(71) M. Fatâvâ, II, 30-32, 364; MRK, I, 366, 368, 375; Minhâc, I, 4, 20-21, 266; II, 29, 34, 36; III, 103.

(72) M. Fatâvâ, XI, 354-355.

hükümü, emri, kudreti, v.s. de iradesi gibi dinî ve kevnî olurlar (73).

Buna göre olmuş ve olacak olaylar dört kısma ayrılır :

a) Allah'ın her iki irâdesinin taallük ettiği vukû bulmuş sâlih ameller,

b) Yalnız dinî iradesinin taallük ettiği fakat kâfir ve fâcirler tarafından riayet edilmeyen emir ve yasaklar.

c) Yalnız kevnî iradesinin taallük ettiği mubah (ne emredilip ne de yasaklanan, fakat tatbiki caiz olan) ve isyanlar gibi emretmediği fakat vücut bulmasını istediği şeyler ve olaylar.

d) Her iki iradesinin taallük etmediği henüz vukû bulmamış mubah ve yasaklar (74).

Dinî irade bakımından insan, Tanrı'nın dilemediği, yani emretmediği bir şeyi isteyebilir. Tanrı da yaratıcı (kevnî) irade itibarıyla emretmediği bir şeyi dileyebilir, Tıpkı dilemediği bir şeyi emr ettiği gibi (75). Görülüyorki Allah'ın muhabbet ve rıza anlamındaki dinî iradesi, emrine tabidir. Emrettiği bir şeyi sever ve ondan hoşlanır; emretmediği bir şeyi de sevmez ve ondan hoşlanmaz. Yaratıcı iradesi ise, emrine tabi değildir.

Allah'ın, insanın fiilini, kudret ve iradesini yaratması, daha ana karnında iken rızkının ve ecelinin tespit edilmesi, sa'îd (cennetlik) veya şakî (cehennemlik) olacağını belirtmesi ve «Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz» (76) buyurması; insanın ihtiyarî fiillerinin fâili olmadığına ve bu fiilleri işlerken kudret ve iradesinin bulunmadığına delâlet etmez. Fakat Allah'ın herhangi bir şeyi dilemeden, kullarının onu dileyemeyeceğine ve onların dilemesinin Allah'ın dilemesine tabi olduğuna işaret eder (77). Bununla beraber, Tanrı'nın bir şeyi dilemesi otomatikman kulun dilemesini veya o dilemeksizin fiilinin derhal meydana gelmesini gerektirmez. Onun bizatihi kullarına yardım etmesi ve tevfiik vermesi için, onların irâdelerini hayra sarfetmeleri gerekir ve bir olayın vücut bulmasında dört irade rol oynar: beyân, meşîyyet, fiil

(73) MRK, II, 77-78; Krş. M. Fatâvâ, X, 24; VIII, 107 ve 242.

(74) MRK, II, 77-78.

(75) MRK, I, 367-368, 375; II, 77-78; M. Fatâvâ, V, 118.

(76) Kur'ân, 76/30, 81/29.

(77) Minhâc, I, 27; M. Fatâvâ, VIII, 238, 488 v.d.

ve i'âne (78) iradesi (79). Sonra sevmek ve sevmemek Allah ile kulu arasındaki münasebetten meydana geleceğinden ve onun kuluna yardım etmesi ve etmemesi onun (kulun) ihtiyârî fiillerinin meydana gelmesini istemesinden sonra söz konusu olacağından yüce Allah için adaletsizlik düşünülemez. O, kâfirleri ve günahkârları sevmez; yoksa sevmediklerini sevmediği için kâfir veya günahkâr yapmaz (80).

Saadet ve şakavetin ana rahminde iken yazılması, insanın cennetlik veya cehennemlik olmasını icap ettirmez. Çünkü bu durumun tesbiti, ilerde vukû bulacak şeyi haber verme kabildendir: yani «cennetlik olacak» veya «cehennemlik olacak», «rızkı ve eceli bu kadar olacak» şeklinde yazılmıştır. Yoksa «mümin olsun» kâfir olsun» v.s. tarzında yazılmamıştır. İman edip iyi işler işlemeyenin ve kulluk görevini yerine getirmeyenin cennetlik (saîd) olamayacağı gibi, küfre dalıp kötü işler işlemeyen de cehennemlik (şakî) olamaz. İşte sadece bu manâdadır ki, saîd şakî ve şakî saîd olamaz. Hz. Muhammed'e tabi olan ve onun yolunda gidenler cennetlik, onu tanımayan ve onun yolunda gitmeyenler de cehennemliktir (81). Fiilen esbaba tevessül etmek, emir ve yasaklara riayet etmek lâzımdır. Cinsî münasebette bulunmayan bir karı-kocadan - çocuk yapma kâbiliyetleri olsa da - çocuk dünyaya gelmesi imkânsızdır ve umumî prensip budur. Allah bir şeyi takdir ederken onun sebeplerini de takdir etmiştir (82).

(78) Bayân iradesi, bildirme, emretme, razı olma iradesi; maşiyat irâdesi yaratıcı irade, kevnî irade; fiil iradesi, insanın fiilin olmasını istemesi; i'âne iradesi, meşru işin olmasını kolaylaştırma, Tanrı'nın kuluna yardım etme isteği.

(79) M. Fatâvâ, XVI, 81.

(80) MRK, I, 366, 375; II, 77-78; M. Fatâvâ, V, 118.

(81) MRK, II, 92; M. Fatâvâ, VIII, 281, 282, 286-287; I, 32, 171; XXII, 320-321; Minhâc, III, 175, 257.

(82) MRK, II, 92.

الوجه السادس ان يقال ان الله علم الامور وكتبها على ما هي عليه فهو سبحانه قد كتب ان فلانا يؤمن ويحط عملا صالحا فهدى الله الجنة و فلانا يفسق ويعصى فيدخل النار كما قد علم وكتب ان فلانا يتزوج امرأة ويطؤها فيأتيه ولد و فلانا يأكل ويشرب فيمنع و يروى . . . فمن قال ان كتبت من اهل الجنة فانا ادخلها بلا عمل صالح كان قوله قولاً باطلاً متناقضاً لما علمه الله و قدره . ومثاله من يقول انا لا اطأ امرأة فان كان الله قسماً له بولد فهو بولد

Çünkü Allah, saîd veya şakî olmayı kendine ve elçisi Hz. Muhammed'e tâbi olup olmamağa bağlamıştır (83). Müellife göre Allah'ın kitabında ve Peygamberimizin sünетinde insanların iyi olsun, kötü olsun her takdir edilen ve her yaratılan fiillerine riza göstermelerini emreden bir âyet ve bir hadis yoktur. İnsanlar için gerekli olan, sadece Allah'ın emrettiği şeylere riza göstermek ve onları hoş karşılamaktır (84). Yukarıda değinildiği gibi Allah iyiliği ve iyi kulunu sever; Kötülüğü ve kötü kulunu sevmez. Kul iyilik yapmak istediği zaman, Allah iyiliği sevdiğinden onu iyi kulunun kalbine ilham eder. Kötülüğü sevmediği için onu iyi ve kötü kulunun kalbine ilham etmez. İşte yalnız bu manâda «iyilik Allah'dan kötülük sendendir» denir (85). Bu son görüşünde ve daha pek çok noktalarda ibn Teymiye, yukarıda eleştirdiğini söylediğimiz Abû Manşûr Mâturîdî ile Abû Ca'fer at-Taḥâvînin (86) görüşlerine iştirak eder (87).

Konuyu özetlersek, diyebiliriz ki, İbn Teymiye'ye göre her canlıda kendi cins ve türü gereği bir isteme ve kendi kendini yöneltme yeteneği vardır. Yaratıkların en üstünü ve en mükemmeli olan insanı, iradesiz ve kudretsiz kabul etmek akıl dışıdır ve nakle de aykırıdır. Ayrıca her şeye kâdir olan yüce Tanrı'nın, bazı kayıtlarla

فهذا جاهل . فان الله قضى بالولد قصى ان اباہ يظأ امرأة فحبل و نلد
فاما الولد بلا حبل و وطء فان الله لم يقدره ولم يكتبه كذلك الجنة ...

(83) M. Fatâvâ, XXII, 320-321.

فمعلق السعادة والشقاوة بطاعته و معصيته قى قوله "ومن يظع الله
والرسول يدخله جنات تحرى. . .

(84) MRK. II, 78.

ليس فى كتاب الله ولا فى سنة رسوله آية و حديث يأمر العباد ان يرضوا
بلك مقضى و مقدر من الافعال العباد حسنها و سيئها . فهذا اصل حث
ان يحتق و لكن علوى الناس ان يرضوا بما امر الله به طيس لاحد ان يسخط
ما امر الله به . . .

(85) M. Fatâvâ, VIII, 442, 335-336.

(86) Şarḥ al-°Aḳîdat al-Taḥâvî; İbn Abî °Azba, ar-Ravzat al-bahiya fî ma bayn al-Aş°arî va'l-Mâturîdiya; Şahzâde, Kitab Nazm al-fara'id va cam al-fava'id; krş. İA, mad. Tahavî ve matürîdî; İ. İsmail Hakkı, İlm-i kelâm, İstanbul, 1339-1341 h. II, 107-115; Mahdî Muḥaḳḳık, Macalla-i Dânişkada-i Edebiyat va'ulüm-i insanî, yıl 1351 ḡş., sayı 80, s. 19-42.

(87) M. Fatâvâ, VIII, 524-525; XV, 79; krş. Essai, s. 167.

sınırlı da olsa, insanı hür bir varlık olarak yaratmadığını düşünmek, onun hakim (her şeyi hikmetle ve yerli yerine yapan) ve âdil oluşu ile de bağdaşmaz. İnsanda tabîî bir hak olarak hürriyetin varlığını kabul eden müellif, bu konuda Sa'dî'den ve mensubu bulunduğu Eş'arî ekolünden ayrılır. Ona göre insanın, ihtiyarî fiillerinin meydana gelmesi için, hem müessir bir iradesi, hem de müessir bir kudreti vardır. O, iyiyi de, kötüyü de dileyebilir. İyiliği de kötülüğü de yapabilecek güce sâhiptir. Hayrı veya şerri işleyen o olduğu gibi, yaptığı için gerçek fâili de odur. mümin veya kâfir, itaatkâr veya isyankâr vs. olan, insanın bizzat kendisidir (88). Dindar veya dinsiz bu konuda aynı kâbiliyet ve nimetlere mâliktir (89). Ancak insanı ve onun bütün fiillerini, hatta kudret ve iradesini yaratan Allah'tır. Çünkü ondan başka tek bir yaratıcı yoktur. Allah insanı bu nitelikte, yani kudret ve irade sahibi olarak yaratır (90). Ancak Canab-ı Hakka yönelme ve ona inanma hususunda içinde bir isteği bulunan insana o, yardım eder; hayırlı işinin vücut bulması için engel teşkil eden şeyleri ortadan kaldırır ve ona kolaylık gösterir. İşte sadece bu noktada Allah'ın kendine inanan kuluna yaptığı ihsanı ve verdiği nimeti, inanmayan günahkâr veya isyankâr kuluna yapmaz ve vermez (91). Sa'dî'ye göre bu yönelme ve inanma isteğini, insanın kalbine koyan da yüce Tanrı'dır. O, bunu insanın kalbine koymasa, o ne îman edebilir ne de iyi amel yapabilir. Gerçi İbn Teymiye göre de, doğru yolu bulma Allah'ın yol göstermesiyle hâsıl olur. Başka türlü olmaz (92). Yalnız sonuncusunda, bu yol göstermenin izah tarzı daha değişiktir. Kitap ve peygamberler vasıtasıyla olur bu.

İbn Teymiye, insanı hür bir yaratık kabûl etmekle Sa'dî'den ayrılırsa da, onun bütün fiillerinin «kaza-kader» çerçevesi içinde oluştuğu ve hiçbir olayın «kaza-kader» dışında kalamıyacağı hususunda aynı kanaate sahiptirler. Şu kadar varki, İbn Teymiye'ye göre «kaza-kader» insanın hür olmasına ve hür olarak karar vermesine engel değildir. Her iki müellife göre tam hürriyet, Tanrı'nın kanunlarına itaatla mümkündür, fakat Sa'dî'de bu kânunlara itaat

(88) Yk-bk. ve Krş. M. Fatâvâ, VIII, 238, 240; MRK, I, 405.

(89) Minhâc, II, 15.

(90) Yk-bk ve Krş. M. Fatâvâ, VIII, 238, 240; MRK, I, 405.

(91) Minhâc, II, 19/10-12 krş. İbn Taymiya, Fatâvâ, Kahire Menar Matbaası ts., V, 118.

(92) M. Fatâvâ, XIV, 37.

edip etmememiz de Allah'ın elindedir. İbn Teymiye ise, bunun bizim elimizde olduğunu söyler. Sadî'ye göre biz Tanrı'nın mutlak kudret ve iradesine tabi ve bağlı olarak hareket ederiz. İbn Teymiye'ye nazaran biz Canab-ı Hakkın mutlak kudret ve iradesi içinde hür olarak hareket ederiz. En azından okyanuslara açılmış, kaptanın sevk ve idaresinde ve onun istediği yöne doğru giden bir geminin, hür olarak hareket eden yolcuları kadar hürüz. İbn Teymiye nezdinde bizler, amellerimiz ve davranışlarımızla pâdişahın bahçesinden onun sarayına hediye olmak üzere hür olarak gül ve yemiş koparıp götürün bahçivana benzeriz. Sa'dî'ye göre bu bahçıvan, gül ve yemişleri bile hür olarak koparıp götürmez; pâdişahın iznine bağlıdır. Sa'dî ve İbn Teymiye rızkın, ecelin, sa'îd veya şakî olmanın daha ana rahminde iken tesbit edildiği ve insan hayatının son anlarına itibar edilmesinin esas olacağı gibi noktalarda aşağı yukarı aynı şeyi söylerlerse de, izah tarzları ve varılan neticeler aynı değildir (93). Allah'a inanıp Peygamberimize tabi olanların sa'îd, aksine hareket edenlerin ise, şakî kabul edilmesinde aynı fikre sahiptirler. Hatta pratikteki iyilerin kötü, ve kötülerin iyi olduğunun görülmediği hususunda da aynı kanaati izhar ederler (94). Sa'dî, iradî fiil ve davranışlarımızda Eş'arî'nin müessir almayan «kesb»ine bile çok az yer verirken, İbn Teymiye bu fiil ve davranışlarımızın hem Allah'ın kudret ve iradesinin, hem de bizim kudret ve irademizin iştiraki neticesi meydana geldiğini kabul eder (95).

Netice olarak diyebiliriz ki, İbn Teymiye de konuya tam bir açıklık getirememiştir. Daha önce ilgililer tarafından söylenen ve ileri sürülen fikir ve sözlerin bir sentezini yapmayı denemiş ve orta yolu bulmağa çalışmıştır. Ona göre insan, Tanrı'nın dinî (aynı zamanda şer'î ve emrî) iradesine uyup uymamakta hür ve serbesttir. İnsanın irâdesi, Tanrı'nın yaratıcı (kevnî) irâdesine; Tanrı'nın yaratması ise, insanın iradesine tabidir. Yalnız, yukarıda da deği-

(93) İbn Teymiye'ye göre kötü tâlihini yenip onu değiştirmek insanın elindedir. Sa'îd şakî ve şakî sa'îd olabilir. İstiyerek müslüman olan bir kimse, yine istiyerek İslâmiyetten uzaklaşabilir. Müslüman olunca sa'îd, mürted olunca da şakî olur.

(94) Yk-bk. ve Sa'dî, Ku., Şâhibiyya, s. 284/2 ve R-2, s. 26/son.

(95) Yk-bk. ve krş., M. Fatāvâ, VIII, 12, 130-131, 236, 238, 242-243, 488-489; III, 150; XIV, 37.

nildiği gibi, Canab-ı Hak istemeden biz istiyemiyorsak ve O hidayet vermeden (96) biz mümin olamıyorsak, bizim hürriyetimizden nasıl söz edilebilir? O neden dünyayı sevdiği ve sevmediği kuluna, fakat îmanı ise sadece sevdiği kuluna veriyor? Bu gibi esasların izahında İbn Teymiye de açık seçik değildir ve çelişmeye düşmekten kurtulamamıştır (97). Bununla beraber, insanın müessir bir kudrete ve müessir bir iradeye sahip bulunduğunu, ihtiyarî fiillerinde gerçek failin bizzat o olduğunu, «Kaza-Kader» meselesini determinizme yer vermiyen sebepler manzûmesi ve neticeleri olarak kabûl etmek gerektiğini, kaza ve kader'e uygun hareketin; her olayın sebebine, hatta varsa sebebinin sebeplerine tevessül ve riayet etmek olduğunu, tam hürriyetin ise, emir ve yasaklara hür olarak uymakla elde edilebileceğini ifade etmiştir. Bu konuda birbirine zıt olan Mu'tezile ve Cebriye duraklarından hareket ederek orta noktaya, Tahâvî ile Mâtürîdî arasındaki noktaya gelmeyi arzulamış, bazan birine, bazan da öbürüne yaklaşmıştır. Sa'dî ise, koyu bir eş'arî olarak kalmıştır.

(96) Eğer «hidayet» den, kitap ve peygamber göndermenin dışında başka bir anlam kastediliyorsa.

(97) Fatâvâ, I, 261-262, 358; M. Fatâvâ, I, 135, 146 krş. ayn. esr., VIII, 45, 205, 395; IV, 245-247; XIV, 37; I, 303; XXXV, 107; MRK, II, 335.

KISALTMALAR :

- Ayn.esr., : aynı eser.
bk. : bakınız.
B. : Bostan-ı Sa'dî
d. : devamı var.
dd. : devamının devamı.
göst.yer. : gösterilen yer.
G. : Gülistan-ı Sa'dî.
İA, : İslâm Ansiklopedisi.
Ku. : Külliyyat-ı Sa'dî, nşr. Buhammed
Hasan İlmî, İntişarat-Câvîdan, ts.
900 sayfa.
Krş. : karşılaştırmız.
K. : kitap
MRK. : Macmūat ar-raā'il al-Ķübra
R. : risale
yk-bk. : yukarıya bakınız.